

Nőképek és női jogok az iszlámban és az iszlám közösségekben

Feró Dalma összefoglalója

A Friedrich-Ebert Stiftung Budapest 2016. szeptember 14-én tartotta **“Nőképek és női jogok az iszlámban és az iszlám közösségekben”** című párbeszéd fórumát a „Nemek közötti igazságosság Kelet-Közép-Európában” elnevezésű regionális programja keretében. A programot az ösztönözte, hogy a kölni illetve más német városokat is érintő szilveszteri események következtében újraéledtek a viták a migráció nőkre és nemek közti viszonyokra gyakorolt hatásairól Európában: a szervezők emiatt látták fontosnak, hogy teret biztosítsanak a differenciált vitának az iszlám, az iszlám jog, az iszlamizmus, a menekültválság és a nőjogok kapcsolatáról. A párbeszéd fórum kérdéseket vetett fel a nyugati szekuláris feminizmus és az iszlám feminizmus kapcsolatáról, a különbözőségek okairól, valamint arról, hogy mennyiben állunk szemben új kihívásokkal és hogyan érdemes küzdenünk a nőket érő hátrányok ellen ebben a helyzetben. Mivel ez a kérdéskör heves politikai viták tárgyává vált, a fórum témává tette az Európában és azon belül a visegrádi országokban a témáról folyó diskurzusokat is, egyúttal a tabusítást valamint az esszencializálást és kultúrák stigmatizálását egyaránt elkerülő párbeszéd lehetőségeit.

Nyitóbeszédében **Kováts Eszter** (FES Nemek közötti igazságosság program) hangsúlyozta a téma megvitatásának nehézségeit. A politikai diskurzusokban ugyanis az iszlámról, muszlimokról, iszlámistákról, arabokról, bevándorlókról, sötétebb bőrű emberekről, terroristákról, menedékkérőkről és menekültekről folyó viták gyakran összecsúsznak. Az általánosítás mellett mítoszok, tévhitek, álszakértők valamint a témát övező politikai indulatok is megnehezítik, hogy a helyes kérdéseket tegyük fel, a valós problémákra rámutassunk, és differenciált vitát folytassunk róluk, vagyis hogy elkerüljük mind az egyszerűsítést és polarizációt, mind pedig a tabusítást. A fórum ezekre a problémákra reagált, nem a konkrét aktuálpolitikai kérdésekre (mint például a kvótanépszavazás és a menekültválság). A nőjogok és az iszlám kapcsolatának témájánál maradva a párbeszéd fórum azokat a kérdéseket járta körbe, hogy miért vannak a feminizmus hívószavának kolonialista felhangjai számos muszlim számára, miközben a muszlim nők közösségeik patriarchális berendezkedése elleni küzdelme kevésbé látható, valamint hogy Európában nőjogi szempontból milyen vitás kérdések merülnek fel az iszlámmal és az iszlám gyakorlatokkal való együttélésünkkel kapcsolatban. Ez a téma szükségszerűen magával vonja azt a kérdést, hogy mi is az iszlám, a fórum ennek megfelelően megkísérelte elválasztani azt más kulturális és társadalmi összetevőktől és egyúttal reflektálni „az iszlám” fundamentalista megközelítéseire is. Miközben a program figyelemmel volt a femonacionalizmus (a nőjogok retorikai felhasználása a nacionalizmus szolgálatában a felsőbbrendűség állítólagos indikátoraként) veszélyére, arra vállalkozott, hogy megvitassa a köztünk lévő különbségekből

eredő valós konfliktusokat, ugyanakkor az európai feministák és muszlim nők közti koalíció lehetőségeit is. Kováts felhívta a figyelmet arra is, miért szükségszerű elkerülni a kulturális relativizmus csapdáját, hiszen „a különbség elismerésének abszolút kritériuma mögött eltűnnek az olyan kritériumok, mint jogos és méltánytalan”, idézte Pascal Bruckner multikulturalizmus-kritikáját.

A fórum moderátora, **Pető Andrea** (történész, a Közép-Európai Egyetem professzora) kiemelte azt a négy okot, amelyek különösen fontossá teszik az eseményt. Először is az iszlámról alapvető ismeretek hiányoznak, miközben az ún. valódi iszlámról rengeteg vita folyik és ezek biztonságpolitikai diskurzusokkal kapcsolódnak össze. Az, hogy ki rendelkezik a meghatározás jogával és azt mire használja, fontos hatalmi kérdés. Másodszor, a nők jogaiért küzdő erők ritkán kapnak szót az iszlámról folyó vitákban, miközben a férfiközpontú fundamentalista szárny magának követeli az értelmezés kizárólagos jogát. Harmadszor, a nemek közti egyenlőség beszédmódját olyan politikusok használják iszlámellenes politikájuk igazolására, akik közben a nők egyenlőségét akadályozzák – ezt a technikát az európai gyarmatosító hatalmak használták korábban. Negyedszer, az iszlám és feminizmus kapcsolatának kérdése Európáról, Európa identitásáról és más szereplőkkel való kapcsolatáról is szól. Mindezidáig Európa kapcsolatait és önmeghatározását a gyarmatosítás paradigmájának hierarchikus viszonyai keretezték, ami Európa számára is korlátozó és veszélyes, zárta beszédét Pető.

Riem Spielhaus (a Göttingeni Egyetem iszlamisztika professzora) tartotta a bevezető és vitaindító előadást. Ahogy elmondta, az iszlámról és nőjogokról folyó viták régebbiek, mint sokan gondolják, bár az elmúlt évtizedekben sokat változtak politikai és akadémiai kontextusban is. Az első fontos változás, hogy az iszlám és a muszlimok témája központibbá vált a politikai diskurzusokban és egyúttal összefonódott – ha nem inkább rokon értelművé vált – a terrorizmus, migráció és integráció, valamint a menekültek és menedékkérők kérdéskörével. A második fontos változás, hogy új elképzelések és viták jelentek meg a feminizmus mibenlétéről és a hangsúly a szolidaritásra, koalícióépítésre és az elnyomás különböző tengelyeinek metszetére helyeződött globális történelmi nézőpontból kiindulva. A harmadik változás, hogy az iszlám és nőjogok kapcsolatáról folyó vita szintén átalakult, miközben a muszlim nők hangosabban kezdték el követelni jogaikat.

Az iszlám és a feminizmus kapcsolatát feszültség, támogatás, ösztönzés és kölcsönös változás jellemzi, folytatta Spielhaus. Ziba Mir Hosszeini irán-brit iszlámtudóst és nőjogi aktivistát idézte annak illusztrálására, hogy sok muszlim nő vonakodik használni a feminizmus szót. Ennek oka, hogy ez a bizonyos szó, amelynek nincs megfelelője például a perzsa nyelvben, a tanult, nyugatos elit küzdelmeit jelenti számukra, amely küzdelmek a nőjogok nyugati

elképzelését követik, nem pedig a réges-régóta jelenlévő helyi tudatosságot a nők elnyomásáról és az ebből kiinduló erőfeszítéseket a helyzetük javítására. A feminizmus szó a gyarmatosítást is eszébe juttatja nagyon sok muszlimnak, hiszen visszatérő történelmi motívum, hogy a nyugati hatalmak a gyarmati jelenlétet illetve a külső beavatkozást a nők egyenlőségének hangoztatásával legitimálták. Például Evelyn Baring brit diplomata, Egyiptom főkonzulja úgy érvelt, hogy az egyiptomi nőket az egyiptomi férfiak elnyomásától a brit férfiaknak kell megmenteniük, miközben az Egyesült Királyságban aktívan harcolt a nők választójoga ellen. A franciák hasonlóképp használták a nők emancipációját az algériai függetlenségi törekvések ellen az 1950-es években, nem olyan régen pedig Laura Bush magyarázta az Egyesült Államok Afganisztánban folytatott háborúját azzal, hogy az afgán nőket kell felszabadítani.

Azon elképzeléssel szemben, miszerint a nyugati férfiaknak meg kell menteniük a muszlim nőket a muszlim férfiaktól, Spielhaus Lila Abu-Lughod etnográfiai kutatáson alapuló munkájának következtetéseit idézte. Eszerint a muszlimtöbbségű országokban élő nők jólléte nem kizárólag a vallástól, hanem a szegénységtől és autoriter berendezkedéstől is múlik, amelyek nemcsak hogy nem kizárólag ezeknek az országoknak a sajátjai, hanem részben a globális viszonyrendszer eredményei és így éppen azok az országok is felelősek érte, amelyek fenntartják az elnyomott muszlim nők narratíváját. Spielhaus Jennifer Selby Párizs külvárosában végzett kutatómunkáját idézve kifejtette, hogy a muszlim nők maguk szeretnék dönteni az életmódjukról és a ruházatukról, például a francia burkatilalommal az volt a legnagyobb bajuk, hogy senki sem kérdezte meg a véleményüket, senki sem törődött az őket érintő valódi problémákkal (mint például a munkaerőpiacon és a lakáspiacon tapasztalt diszkriminációval). Mindkét idézett szerző azt az álláspontot képviseli, hogy a muszlim nők jogairól a nyugati országokban folyó viták nem javítottak ezeknek a nőknek a helyzetén, sőt sok esetben rontottak is azon. Például néhány esetben a muszlim nők öltözékéről és a kényszerházasságról folytatott viták a bevándorlási törvények szigorításához vezettek, miközben a szóban forgó nők semmilyen konkrét segítséget vagy támogatást nem kaptak. Spielhaus szerint a muszlim nők azt szeretnék, hogy az ő saját nézőpontjukat és küzdelmeiket ismerjék el és a saját maguk által tapasztalt problémák saját maguk által jónak tartott megoldásához nyújtsanak nekik segítséget.

Bár ahogy láttuk sok muszlim gyanakodva használja a feminizmus szót, sok muszlim nő küzd a jogaiért az iszlám hagyományok keretén belül, folytatta Spielhaus az iszlám feminizmus témájával. Felhívta arra a figyelmet, hogy a nők és iszlám témája hallatán nagyon sok muszlim férfi és nő zárja le azzal a kérdéssel, hogy az iszlám nagyobb szabadságot, méltóságot és több jogot hozott a nőknek. Az előadó véleménye szerint van igazság abban az állításban, hogy az iszlám vallási szövegek a korábbi időszakhoz képest javítottak a nők helyzetén,

azonban ez a narratíva arra szolgál, hogy eltérítse a nők jelenlegi helyzetéről szóló vitákat. Az iszlám feminizmus egyik megközelítésmódja valóban az, hogy a Koránhoz és annak valamennyi ember egyenlőségét, tehát a férfiak és nők egyenlőségét is hirdető üzenetéhez igyekszik visszatérni. Ez a megközelítésmód elkerüli a vallástudomány olyan szövegmagyarázatait, amelyeket a szent szöveg téves, patriarchális értelmezéseinek tart és a patriarchális kultúra káros befolyásának tulajdonít. Néhány muszlim aktivista nő, mint például Szadijjah El-Sejk és Amina Wadud a „gyanakvás hermeneutikájának” nevezett módszertant alkalmazzák, azaz gyanakvással közelítenek a koráni versek patriarchális olvasataihoz, hogy a (belsővé is tett) patriarchális nézőponttól megszabaduljanak. Az iszlám feminizmus egy másik irányzata szintén fontos forrásnak tartja a vallást a társadalmi igazságosságért folyó küzdelmekben, bár nem annyira a vallásos szövegek állnak a középpontjában. Spielhaus a kölni szilveszteri események utóhatásaival zárta beszédét. Az esemény előtt a migrációról és menedékkérőkről szóló német médiatudósítások rendkívül pozitívak voltak és a németek többsége meglepően befogadó volt. Azonban, mondta Spielhaus, az ősz folyamán több alaptalan feljelentés történt a menekültek által állítólag elkövetett nemi erőszakokról és számos újságíró fenyegettek meg halálosan illetve nemi erőszakkal. Szilveszter óta a témáról folyó vitákban a szexizmus és rasszizmus gyakran együtt jelenik meg, ugyanakkor a bevándorlást ellenzők közül sokan használják a nőjogok retorikáját, kijelentve, hogy a menekültek nem osztják az olyan számunkra fontos értékeinket, mint a nemek közti egyenlőség. Pozitív hozadékként viszont új kezdeményezések és új koalíciók alakultak a szexizmus és rasszizmus ellen folyó küzdelemben.

Az előadást követő nyitott **beszélgetés**en Pető Andrea megkérte az előadót, hogy beszéljen részletesebben a muszlim nők aktivizmusáról. Spielhaus szerint az aktivista muszlim nőknek két fronton kell küzdeniük: egyrészt a saját közösségeiken belül, amelyek gyakran a gyarmatosító ideológiák cinkosainak tartják őket, másrészt az európai illetve nemzetközi viták kontextusában, amelyek pedig a saját kultúrájuk tehetetlen áldozatainak láttatják őket. A muszlim nők helyzetét és lehetőségeit ez a két nézőpont keretezi, mégis van mozgásterük ebben a nehéz helyzetben is. Számos európai – nemzeti és nemzetközi szintű – kezdeményezés azt mutatja, hogy a muszlim nők különböző kontextusban különböző hivatkozási keretrendszereket és különböző érveket használnak saját jogaik érvényesítésére. A nyugati és iszlám feminizmus kapcsolatát és esetleges kölcsönhatását felvető kérdésre Spielhaus azt válaszolta, hogy igen változatos képet mutat, ahogy különböző muszlim nők a feminizmus szóhoz illetve azon keresztül a nyugat/iszlám dinamikához viszonyulnak. Vannak olyan muszlim nők, mint például Amina Wadud, akik használják a feminizmus kifejezést, hiszen nem látnak semmiféle ellentmondást a feminizmus és az iszlám közt: szerintük ezt az ellentmondást elsősorban a nyugati feministák és nem feministák tételezik. Sőt, Wadud úgy

véli, hogy az iszlám és a feminizmus lényege egy és ugyanaz, éppen ezért nem használja az iszlám feminizmus kifejezést. Lehet beszélni a nyugati és iszlám feminizmus kölcsönhatásáról is, tette hozzá Spielhaus, például vannak olyan muszlim nők, akik számára többek közt a keresztény teológusnők munkája is fontos forrásként szolgál. Az iszlámon belüli sokféleség iránt érdeklődő felvetésre Spielhaus kiemelte, hogy a muszlim nők nagyon különböző módokon közelítik meg az egyenlőség kérdéskörét, ahogy az életüket befolyásoló társadalmi, kulturális és politikai kontextusok is igen sokfélék, amelyeknek patriarchális szerkezetében a gazdaság lényeges szerepét is megemlítette. Ugyanakkor kritikával illette azt a saját maga által is követett gyakorlatot, hogy egyes muszlimok feminista beállítottságú iszlámképet festenek a nem muszlim nyilvánosság számára, hiszen véleménye szerint a muszlim nőknek nem kellene az egyenlőségre törekedniük ahhoz, hogy békében élhessék az életüket. Meglátása szerint ha a nők életének emancipatív erejét keressük és azt igyekezzük feltárni, akkor rengeteg nő életének rengeteg aspektusa elkerüli a figyelmünket.

Az esemény második részének első panelrésztevője, **Agata Skowron-Nalborczyk** (Varsói Egyetem, Európai iszlám tudományok tanszék) a lengyelországi tatárokról tartott előadást. Szemben az széles körben elterjedt elképzeléssel, miszerint Lengyelország lakosságának teljes egésze római katolikus, az iszlám az ország egyik hagyományos vallása: a tatárok a lengyel népességgel élnek a XIV. század óta. Jelenleg Lengyelországban öt-hatezer tatár él, akik a népesség 0,07- 0,09%-át adják. Lengyelország muszlim vallási szervezetét 1925-ben alapították, ezzel a második legrégebbi Európában Finnország után. A helyi tatár közösségeknek számos női vezetőjük van az 1970-es évek óta: jelenleg a hét vallási közösségből kettő élén nő áll. Skowron-Nalborczyk elmondása szerint azért választotta a lengyel tatár népesség esettanulmányát előadása témájának, mert miközben a muszlimokra gyakran úgy gondolunk, mint Európán kívülről érkező „másokra”, a tatárok olyan európai muszlimok, akik évszázadokon át megtartották a vallásukat miközben alkalmazkodtak a környezetükhöz.

Emire Khidayer (a közel-keleti tanulmányok szakértője, korábbi szlovák diplomata) előadása a vallás életünkben elfoglalt helyéről és szerepéről vetett fel kérdéseket. Példákon keresztül szemléltette, hogy a muszlim nők életében bekövetkező változások igen egyenlőtlenek a különböző régiókban és országokban. A szlovák közbeszédben az iszlám és a nők kapcsolata a menekültválság előtt inkább egzotikus kérdéskörnek számított, mára azonban több mint érzékeny témává vált. A témáról való viták olyan kérdéseket hoztak felszínre, mint például a Koránban és a Bibliában jelenlévő erőszak, és nagyon sok szlovák tette fel a kérdést, hogy miért kellene ma ezeket a régi szövegeket az életünk irányelvének tekintenünk vagy bármiféle vitában velük érvként használni. Ezeket a szövegeket rengetegféleképpen lehet értelmezni, részben mivel a lejegyzésükkor nem volt még központosítás, és bár fontos, hogy

nők is értelmezik a Koránt, azt is el kell mondani, hogy a férfiakhoz képest kisebbségben vannak. Khidayer szerint ha a múlt felé fordulunk, a jelent fojtjuk el, és a blaszfémia elkövetésétől való félelem megakadályoz minket abban, hogy fontos kérdéseket vitassunk meg. Ha komolyan vesszük az iszlám és nőjogok viszonyának megvitatását, akkor a vallást a hatalom egy formájának kell tekintenünk a társadalmi küzdelmekben, valamint azt is újra kell gondolnunk, hogy mely kérdéseket és állításokat veszünk komolyan, hiszen azok nem csak a saját életünket tükrözik, hanem a más kultúrákkal való kapcsolatunkat is, mondta Khidayer.

Nagyné Rózsa Erzsébet (arabista és iranista, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Külügyi és Külgazdasági Intézet) előadása arról szólt, hogy a nők és nőjogok az iszlámban és muszlim közösségekben hogyan jelenítődnek meg. A termékenységi rátával kapcsolatos gyakori tévhitel kezdte: a közhiedelemmel ellentétben a termékenységi ráta a muszlimtöbbségű országokban is csökken. Számos más sztereotípiát létezik az iszlámról és a muszlimokról, pozitív (egzotikusság, híres elnökfeleségek) és negatív (elnyomottság, a nők elkendőzése, női nemi szervi csonkítás) egyaránt. Ezek némelyike, mint például az öltözék és a női nemi szervi csonkítás, iszlám előtti időkből származik, bár a közvélekedés az iszlámmal kapcsolja őket össze. Amikor a nők az iszlámban témakörrel beszélünk, az elsőként felmerülő kérdés, hogy a nők helyzetének milyen kritériumait kell keresnünk: számos lehetséges kritériumot vizsgálhatunk az alkotmánytól a szavazati jogon és a családjogon át az oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való jogig. A következő fontos kérdés, hogy a „nők az iszlámban” valódi jelentéssel bíró kategória-e, hiszen a muszlim nők élete rendkívül változatos képet mutat régió, ország, síita/szunnita vallás, többségi/kisebbségi csoporthoz tartozás, város/vidék, társadalmi osztály, oktatási szint, a családban elfoglalt hely, stb szerint. Természetesen az is fontos, hogy kinek a szemszögéből nézzük: maguk a szóban forgó nők, a nyugati tekintet, vagy bármilyen más szemlélő szemszögéből. További, a tárgykörbe tartozó téma az iszlám és az emberi törvények és társadalmi berendezkedések kapcsolata: míg az utóbbiak igen változatosak az iszlám világban, az iszlám szerint semmi sem írhatja felül az isteni törvényt. A muszlimtöbbségű országok társadalmi férfiuralmi társadalmak és ráadásul a radikális iszlamista értelmezések és mélyen patriarchálisak, ezzel az előadó a köztisztviselőben álló nők illetve a női katonák, rendőrök és ISIS csapatok létét állította szembe.

Németh Anna (Magyar Iszlám Közösség) a muszlimok, köztük muszlim nők mindennapi életéről beszélt. Nem sokan tudják, hogy a muszlim nők számos anyagi előnyt élveznek a házasságban a nem muszlim nőkhez képest, mondta Németh. Előadásában többnyire a muszlim nők többségi, nem muszlim társadalommal való viszonyára koncentrált: említette a munkaerőpiacon megnyilvánuló diszkriminációt, illetve hogy a muszlim nőknek praktikus szempontból is mérlegelniük kell, hogy hordják-e a fejkendőket a munkahelyükön. A

menekültválság nem javított a magyarországi muszlimok helyzetén: több muszlim kapott fenyegetéseket és atrocitásokra is volt példa még kisgyerekes nőkkel szemben is. Ennek következtében több muszlim nő döntött úgy, hogy nem viseli a fejkendőt. Németh pár tévhitet is említett, amelyek a muszlimok életét nehezebbé teszik, és elmondta, hogy a dzsihád a közhiedelemmel ellentétben nem mások erőszakos megtérítését jelenti, hanem a helyes út választását az ember szívében.

Az előadásokat követő nyitott **beszélgetés** keretében Pető Andrea arról kérdezte a panel résztvevőit, hogy a menekültválság milyen változásokat hozott Kelet-Közép-Európában, hogyan változott a közbeszéd és hogyan érintette ez a nők életét. Skowron-Nalborczyk elmondta, hogy a lengyel társadalom a tatárokat az újonnan érkezőkkel szemben a „mieinknek” tartja és ezt a megkülönböztetést jó néhány tatár maga is osztja. Ez szintén megerősíti azt, hogy a vallás nem a legfontosabb összetevő ebben a kérdéskörben. Khidayer szerint az iszlám egy felkapott és sokakat zavarba ejtő vitatéma lett Szlovákiában. Sok embernek elege van a témából, hiszen ezeket meghaladott dolgoknak tartják, és nem akarják a múlt felé venni az irányt. Nagyné Rózsa Erzsébet elmondása szerint a migrációról szóló diskurzussal kapcsolatban tapasztalt változást, és bár ez az iszlámot is érinti, magáról az iszlámról tapasztalata szerint nem annyira változott meg a beszédmód. Németh Anna szerint korábban a muszlimok békében élhették az életüket, azonban a menekültválság átpolitizálta az iszlámot és ez megnehezítette az egyes muszlimok életét. Közösségként ők a kommunikációs felületeiken elhatárolódtak a terrorista támadásoktól és elítélték azokat a háborúkat, amelyek arra kényszerítettek embereket, hogy elhagyják hazájukat.

Összegzésként és zárásként Pető Andrea visszatért ahhoz a négy ponthoz, amelyeket bevezető beszédében említett. Először is szó volt arról, hogy különböző politikai erők tesznek erőfeszítéseket, hogy a „valódi iszlámot” meghatározzák, némelyik előadás érintette is azokat a lehetőségeket, amelyek a muszlim nők előtt állnak saját meghatározásaik érvényesítésére. Másodsor, ami a nők iszlámon belüli politikai küzdelemben való lehetőségeit illeti, a fórum rávilágított arra, hogy az iszlám feminizmus igen rugalmas megközelítés, amely képes új kihívásokra új válaszokat adni, ebben, ahogy láttuk, a kontextus figyelembevétele és a szóhasználat is kiemelkedően fontos. Harmadszor, az előadások (például a kölni események utóhatásainak elemzése Spielhaus előadásában) számos példával szolgáltak arra, ahogy konzervatív és kolonialista erők a nőjogokat a saját politikai érdekeikre használják. Negyedszer, Európa szerepével kapcsolatban elmondható, hogy a gyarmatosító és öngyarmatosító tendenciák továbbra is tetten érhetők a „rólunk” és „róluk” folyó vitákban, és van még teendő abban a tekintetben, hogy hogyan folytatunk párbeszédet „másokkal”, zárta a fórumot Pető.